

Ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski
Profesor nauk prawnych
em. profesor UKSW

Płock, 22.07.2026 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej: Daria Zarodkiewicz, *Kościół i parafia św. Józefa w Makowie Mazowieckim do końca XX wieku*, Warszawa 2026 (mps), ss. 444.

Recenzja została sporządzona w związku z powołaniem mnie w dniu 4 lipca 2026 roku przez Radę Naukową Dyscypliny *Historia* Akademii Finansów i Biznesu VISTULA, Filia: Akademia im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora mgr. Darii Zarodkiewicz.

Zgodnie z art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 r. poz. 1789), mającego zastosowanie w sprawie w związku z art. 175 ust. 1 Przepisów wprowadzających Ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 3 lipca 2018 r. (Dz.U. 2018 r. poz. 1669), recenzent ocenia, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej doktoranta w zakresie danej dyscypliny, a także umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

I

Kandydatka podjęła nieopracowany dotąd temat jasno określony w tytule rozprawy: stanowią go dzieje (trzech) świątyń oraz parafii św. Józefa w Makowie Mazowieckim, zaliczanej do najstarszych ośrodków życia religijnego północnego Mazowsza (szkoda, że o erygowaniu parafii – przez biskupa Jakuba z Korzkwi w 1421 roku – czytelnik dowiaduje się dopiero na s. 66).

Wydaje się, że postawiony sobie przez Doktorantkę cel badawczy („całościowe opracowanie dziejów kościołów oraz parafii w Makowie Mazowieckim od początków organizacji życia religijnego do końca XX w. z uwzględnieniem przemian przestrzennych, organizacyjnych, społecznych, architektonicznych i demograficznych” (s. 4) został osiągnięty. Już tutaj wolno wyrazić uznanie dla trudu związanego z podjęciem tak szerokiej kwerendy źródłowej, właściwego jej spożytkowania oraz umiejętnego zaprezentowania jej rezultatów.

Na strukturę pracy składa się Wstęp, osiem rozdziałów oraz zakończenie.

Obszerny Wstęp (s. 4-13) określa generalnie przedmiot badań, zresztą żmudnych, ich cel, rozległy zakres poszukiwań (od XIII do XXI stulecia – Autorka nie utraciła właściwej perspektywy badawczej), a także charakter interdyscyplinarny rozprawy. Na uwagę zasługuje ukazanie jednostki parafialnej „jako organizmu podlegającego ciągłym przemianom, dostosowującego się do zmieniających się warunków politycznych, społecznych i organizacyjnych” (s. 7). Można jedynie pytać, czy istnieje „metoda archeologiczna zastosowana przy analizie najstarszych dziejów parafii ” (s.7).

Dysponując bogatym materiałem archiwalnym (przechowywanym przede wszystkim w Archiwum Diecezjalnym w Płocku oraz w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie), mgr Zarodkiewicz „sięgnęła” również do odnośnego piśmiennictwa oraz przeprowadziła szereg wywiadów z osobami związanymi z parafią św. Józefa w Makowie Mazowieckim i historią tego miasta.

Niezbędna była uwaga, w myśl której materiał źródłowy, którym Autorka dysponowała, nie jest kompletny.

Gdy chodzi o metody, z natury rzeczy posłużono się przede wszystkim metodą historyczną, a następnie archeologiczną, porównawczą, geograficzno-historyczną, formalno-stylistyczną, porównawczą oraz statystyczną.

Odnosząc się do dotychczasowych badań nad dziejami przedmiotowej parafii i kościoła, Kandydatka stwierdza, że „szczególnie widoczna pozostawała luka badawcza dotycząca opracowania materiałów metrykalnych i badań nad strukturą ludnościową parafii” (s. 9). I dodaje: „Rozprawa stanowi próbę uzupełnienia tych braków oraz przedstawienia dziejów makowskiej parafii w możliwie szerokim ujęciu badawczym” (tamże). Czy zatem rozprawa dotyczy struktury ludnościowej parafii? Nieco wcześniej czytelnik dowiaduje się, że „celem rozprawy jest całościowe opracowanie dziejów kościołów oraz parafii w Makowie Mazowieckim [...]” (s. 4). Wskazanie roku 2000 jako kończącego „okres możliwy do całościowego opracowania na podstawie dostępnych źródeł archiwalnych, metrykalnych i administracyjnych” (s. 5) trudno uznać za jednoznaczne.

Gdy Autorka wskazuje na pierwszy „segment” przedmiotu badawczego swojej rozprawy, wymienia trzy świątynie związane z makowską parafią (św. Bartłomieja, św. Piotra i Bożego Ciała). Drugim „segmentem” jest erygowana, jak już wspomniano, w 1421 roku, parafia makowska (rozdziały II-VI).

Gdy (na s. 9) pada stwierdzenie: „Pomimo tych ograniczeń [źródłowych – W.G.], zachowany materiał umożliwia przeprowadzenie *szerokiej* [podkreśl. – W.G.] analizy dziejów parafii oraz funkcjonowania lokalnej wspólnoty na przestrzeni kilku stuleci”, czytelnik ma prawo uznać, że ograniczenia te nie są znaczące.

II

Na strukturę rozprawy składają się: obszerny Wstęp (s. 4-13), osiem rozdziałów poświęconych kolejno: 1) kościołom Makowa Mazowieckiego w świetle badań archeologicznych, 2) parafii w czasach staropolskich, 3) parafii w dobie zaborów, 4) parafii w latach 1918-1945, 5) parafii w latach 1945-2000, 6) architekturze i sztuce w parafii pw. św. Józefa, 7) szkolnictwu, katechizacji i formom życia religijnego w parafii pw. św. Józefa, 8) badaniom

demograficznym parafii w XVII-XX wieku (chrzty, statystyka nadawania imion podczas chrztów, sakrament małżeństwa, zgony, przyczyny zgonów) oraz zakończenie.

W aneksach pomieszczono pożyteczne wykazy proboszczów parafii, wikariuszy i prefektów (mansjonarze i altarzyści nie byli wikariuszami). Ponadto zamieszczono wykaz krzyży i kapliczek przydrożnych, tabele, ilustracje, mapy, rysunki i wykresy.

Bogata jest bibliografia opracowania – obejmująca tak źródła, jak i opracowania.

W zakończeniu (s. 395-399) dokonano podsumowania treści rozprawy, a także wskazano na potrzebę dalszych badań nad dziejami Makowa Mazowieckiego.

III

W rozdziale pierwszym (s. 15-76) ukazane zostały świątynie Makowa Mazowieckiego w świetle badań archeologicznych.

Czytelnik dowiadyuje się, że – jak to wynika z dokumentów wizytacji biskupiej w 1591 roku i z 20 stycznia 1740 roku – parafia makowska św. Józefa była w posiadaniu trzech oddalonych od siebie świątyń. I tak, funkcjonował tutaj najpierw kościół św. Bartłomieja (czy potrzebne było przytaczanie danych z życia tego świętego, podobnie jak „wywodów” o roli cmentarza i pochówków?); nekropolia ta przetrwała do XVIII stulecia. Drugim był kościół noszący wezwanie św. Piotra (wspomniany w 1591 roku), trzecim zaś kościół p.w. Bożego Ciała, uznawany za jeden z najważniejszych obiektów dziedzictwa historii sakralnej na Północnym Mazowszu, wzniesiony ok. roku 1490 (erygowanie parafii miało mieć miejsce w roku 1200).

Rozdział II (s. 76-102) Doktorantka poświęciła parafii św. Józefa w Makowie Mazowieckim w czasach staropolskich. Jej historię wiąże z procesami osadniczymi i organizacją struktur kościelnych Mazowsza północnego, który to

rejon od wczesnego średniowiecza rozwijał się „w specyficznych warunkach pogranicza politycznego, kulturowego oraz środowiskowego” (s. 76). Interesująco został ukazany rozwój m. Makowa w kontekście inkorporacji Mazowsza do Korony w 1526 roku oraz podniesienia parafii makowskiej do rangi siedziby dekanatu (makowskiego). Interesujący jest wywód dotyczący kaplicy św. Bartłomieja i kościoła św. Piotra oraz hipotez na temat przejściowej fazy tworzenia parafii. Trafny jest postulat podjęcia dalszych badań w przedmiocie pierwotnej świątyni parafialnej.

Za dojrzałe badawczo stwierdzenie Kandydatki należy uznać to, w myśl którego uznaje, iż więcej na temat parafii i jej świątyń można mówić dopiero w odniesieniu do schyłku XVI wieku, a to za sprawą wizytacji parafii makowskiej z 19 maja 1589 roku, w której prepozytem był Andrzej Nöe i gdzie funkcjonowało kolegium mansjonarzy.

Za wielce pożyteczne należy uznać porównanie wymienionej wizytacji z tą, która miała miejsce w roku 1740 (Autorka ukazuje – szczegółowo – różnice w wyposażeniu świątyni oraz w sferze liturgicznej i organizacyjnej). Dość dużo miejsca poświęcono m.in. duchownym parafii, szkole parafialnej, strukturze ludnościowej, życiu religijnemu czy rozwojowi struktur organizacyjnych.

W rozdziale trzecim (s.103-135 czytelnik zapoznaje się z sytuacją w parafii makowskiej w okresie zaborów. Ukazuje tutaj społeczność miasta jako dość zróżnicowaną na tle wyznaniowym i narodowościowym (na ogólną liczbę mieszkańców wynoszącą w Makowie w 1808 roku 2279 osób, chrześcijan było 772; dominowali Żydzi). Od 1795 roku parafia funkcjonowała pod zaborem pruskim, a w epoce napoleońskiej znalazła się w Księstwie Warszawskim. W zaborze pruskim parafianie makowscy doświadczyli wielu trudności .

Okres wojen napoleońskich przyniósł wiele szkód w stosunku do kościoła parafialnego i zabudowy plebańskiej. Utworzenie Księstwa Warszawskiego, podkreśla Autorka, przyniosło stabilizację polityczną, a tym samym stworzyło możliwość odbudowy Makowa, w tym parafii św. Józefa. Autorka stwierdza, że

mimo licznych trudności, jednostka ta „zachowała ciągłość funkcjonowania” (s. 109).

W okresie Królestwa Polskiego parafia makowska, stwierdza mgr Zarodkiewicz, parafia „przyjęła po raz kolejny również funkcje administracyjne i społeczne w ramach systemu państwowego” (s. 109-110). W tym okresie parafia stała się znaczącą instytucją pod względem tak społecznym, jak i religijnym.

Za bardzo trafny należy uznać wywód Autorki o działalności parafii w zakresie organizowania życia religijnego oraz kształtowania tożsamości religijnej i kulturowej, podobnie jak stwierdzenie, że akta wizytacji biskupiej z 1817 roku umożliwiły poznanie struktur parafii: organizacyjnej, demograficznej i ekonomicznej (notabene w całej rozprawie czytelnik dostrzega właściwą dyscyplinę w referowaniu poszczególnych wątków tematycznych).

Znaczące i wymowne jest stwierdzenie, że „[...] parafia nie stanowiła jedynie struktury religijnej, ale była również elementem systemu społecznego, w którym to krzyżowały się wpływy administracji państwowej, lokalnych elit oraz tradycji wspólnotowych (s. 113-114).

Obszerne zaprezentowanie aktywności ks. Michała Wierzbowskiego (ur. 1779) wydaje się nieco „sztuczne”, choć dobrze ilustruje sytuację parafii w pierwszych latach Królestwa Polskiego, podobnie jak ks. Ignacego Wielgolawskiego (ur. 1835).

Generalnie, Autorka informuje, że parafia makowska była przestrzenią, w której elementy religijne i patriotyczne wzajemnie się przenikały. Akcentuje też analogiczną rolę cmentarza parafialnego oraz podtrzymywanie przez parafię tożsamości kulturowej. Generalnie, podkreśla miejsce parafii jako istotnego elementu lokalnej struktury społecznej w latach 1772-1917.

Rozdział IV (s. 135-155), poświęcony parafii makowskiej w latach 1918-1955 zawiera informację o tym, że „istotnym elementem życia religijnego parafii był rozwój kultu św. Stanisława Kostki” (s. 136). Autorka informuje

także, iż w okresie międzywojennym funkcjonowania parafii chodziło o utrzymanie dotychczasowej struktury organizacyjnej oraz dostosowywania jej do nowych warunków życia w odrodzonym państwie. Obejmując mieszkańców miasta i okolicznych wsi (na rozległym terytorium), jednostka ta kierowana była przez troskliwych duszpasterzy, którzy podejmowali coraz to nowe inicjatywy i rozwijali kult św. Stanisława Kostki, a także organizowali wydarzenia o charakterze tak społecznym, jak i państwowym. Parafię makowską Autorka określa jako „instytucję działającą w sposób ciągły, wielopłaszczyznowy i prężny” (s. 145), a kościół parafialny jako szczególne miejsce wpisane w obszar życia społecznego. Działalność parafii obejmowała sfery o charakterze materialnym, instytucjonalnym i duszpasterskim, a podstawę jej funkcjonowania stanowiła ciągłość praktyk religijnych oraz stabilność struktur organizacyjnych.

Autorka interesująco prezentuje parafię w trudnym okresie 1939-1945, a także gorliwych duszpasterzy, m.in. ks. Jana Zarembę, miejscowego proboszcza i dziekana.

W rozdziale V (s. 156-194) czytelnik zapoznaje się z trudną sytuacją parafii w latach 1945-2000, kiedy to nastąpiło stopniowe odradzanie się życia religijnego. Autorka przedstawia sylwetki duszpasterzy makowskich oraz problemy, z którymi musieli się mierzyć. m.in. z odbudową infrastruktury kościelnej. Autorka z dużą dokładnością referuje odnośne przedsięwzięcia duszpasterzy tak w obszarze duchowym, jak i materialnym. Nie pominęła też wątku ingerowania w sprawy parafii przez aparat władz komunistycznych. Podkreśla jednocześnie zaangażowanie wiernych świeckich w życie parafii. Dużo miejsca poświęciła ks. Franciszkowi Gościńskiemu, wielce zasłużonemu duszpasterzowi podobnie jak ks. Henrykowi Błażejowskiemu i ks. Józefowi Śliwce (dane mi było dobrze ich poznać ...).

Autorka, należy dodać, i ten rozdział zredagowała niezwykle starannie.

Rozdział VI (s. 194-262) został poświęcony architekturze i sztuce w parafii makowskiej.

Prezentując przede wszystkim architekturę, Autorka zalicza kościół farny Bożego Ciała do grupy średniowiecznych budowli sakralnych północnego Mazowsza. Wskazuje na istotne elementy kompozycji architektonicznej tej świątyni. Stwierdza, że elewacja zewnętrzna poddana była wielokrotnej przebudowie. Świątynię tę zalicza do późnogotyckich świątyń bazylikowych powstających na przełomie XV i XVI stulecia. Było to centrum zespołu zabudowy centralnej w parafii św. Józefa.

Prezentuje następnie figurę Chrystusa przed wymienionym kościołem, winnicę kościelną z 1926 roku, poświęca uwagę cmentarzowi przykościelnemu, prezentuje cmentarz przykościelny, cmentarz parafialny, kaplicę cmentarną, wybrane nagrobki cmentarne, budynek plebański.

Gdy chodzi o sztukę, za istotny element dziedzictwa kulturowego uznaje wystrój artystyczny wnętrza świątyń parafialnych, omawia rekonstrukcję przemian, jakie zachodziły w kościele makowskim, omawia funkcjonowanie ołtarzy bocznych oraz ołtarza głównego, prezentuje pozostałe elementy wyposażenia świątyni. Ważną rolę odgrywają tutaj zdjęcia, a także malowidła, witraże.

Autorka przedstawia tabelę z wyposażeniem liturgicznym kościoła Bożego Ciała oraz ambonę i epitafia, nagrobki.

Analiza architektury i sztuki kościoła pozwoliła Autorce stwierdzić, że „jego obecny wygląd jest dziełem licznych modernizacji dokonywanych na przestrzeni stuleci”. Świątynię parafialną Kandydatka zalicza do obiektów o istotnym znaczeniu w skali regionalnej.

W rozdziale VII (s. 263-289), poświęconym szkolnictwu, katechizacji i formom życia religijnego w parafii makowskiej, czytelnik zapoznaje się ze szkolnictwem parafialnym, życiem religijnym w czasach staropolskich, szpitalem przykościelnym oraz życiem religijnym w XVIII, XIX i XX stuleciu (bardzo interesujący segment).

Ostatni, VIII rozdział opracowania dotyczy badań demograficznych parafii w okresie od XVII do XX wieku (chrzty, statystyka nadawania imion podczas chrztów, sakrament małżeństwa, zgony, przyczyny zgonów; wydaje się, że te dwie ostatnie kwestie można było połączyć w jeden punkt rozdziału). Ten niezwykle żmudny trud Autorki zaowocował drobiazgową prezentacją odnośnych danych. Cenny jest tutaj m.in. wniosek końcowy Doktorantki, gdzie stwierdza, że „całość przeprowadzonych badań potwierdza, że makowska parafia, mimo swojego lokalnego charakteru, podlegała tym samym procesom demograficznym, które obserwowane były w skali regionalnej i ogólnopolskiej” (s. 395).

W Zakończeniu rozprawy (s. 395-399) Autorka stwierdza, że „badania pozwoliły na ukazanie funkcjonowania makowskiej wspólnoty parafialnej w szerokiej perspektywie historycznej, obejmującej przemiany zachodzące zarówno w organizacji kościelnej, jak również w strukturze społecznej, przestrzennej i kulturowej miasta” (s. 395).

Za istotne można uznać stwierdzenie, że podjęte przez Autorkę badania „potwierdziły ścisły związek pomiędzy rozwojem miasta a funkcjonowaniem parafii” (tamże), a także pozwoliły odpowiedzieć na pytania dotyczące specyfiki tejże parafii na tle innych ośrodków północnego Mazowsza.

Cenne jest stwierdzenie, że „rozprawa potwierdziła przydatność badań interdyscyplinarnych w opracowaniu dziejów wspólnot parafialnych.

Równie znacząca jest konstatacja, iż wyniki badań skłaniają do „dalszych analiz dotyczących zarówno najstarszych dziejów Makowa Mazowieckiego, jak również funkcjonowania miejscowej wspólnoty parafialnej w XIX i XX wieku” (s. 399).

Autorka dołączyła wykaz proboszczów parafii makowskiej, wykaz jej wikariuszy i prefektów, aneks wybranych krzyży przydrożnych i kapliczek z terenu parafii (fotografie), wykaz tabel, wykaz ilustracji, wykaz map, wykaz rysunków, wykaz wykresów, wykaz bibliografii oraz streszczenie rozprawy.

IV

Gdy chodzi o bibliografię, to w rozprawie wykorzystano źródła (rękopiśmienne) przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Płocku, Archiwum Kurii Diecezjalnej w Płocku, Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowym w Płocku, Archiwum Państwowym w Warszawie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Archiwum parafii św. Józefa w Makowie Mazowieckim.

Spożytkowano również obficie źródła drukowane, a także relacje, rozmowy i materiały prasowe.

V

W podsumowaniu wypadnie stwierdzić, że ogólna ocena rozprawy doktorskiej mgr. Darii Zarodkiewicz jest zdecydowanie pozytywna. Opracowanie to zostało poprawnie przygotowane pod względem teoretycznym oraz właściwie zredagowane. Stanowi oryginalne rozwiązanie problemu kościołów i parafii św. Józefa w Makowie Mazowieckim na przestrzeni stuleci; wyraźnie wskazuje na ogólną wiedzę teoretyczną Autorki w dziedzinie nauk humanistycznych (dyscyplina *historia*).

Przedstawiona rozprawa potwierdza tym samym umiejętność jej Autorki samodzielnego projektowania i prowadzenia badań naukowych. Spełnia zatem wymagania powołanego na wstępie art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki.

Z uwagi na walory rozprawy, wolno postulować jej opublikowanie.

Mając na uwadze powyższe stwierdzenia, wnioskuję o dopuszczenie o. mgr. Darii Zarodkiewicz do publicznej obrony i kontynuowania czynności w ramach przewodu doktorskiego.

(ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski)